

REZUMAT

OH, OCCIDENTUL, OCCIDENTUL! MIGRAȚIE ȘI CULTURĂ ECONOMICĂ. PERSPECTIVA TRANSILVĂNEANĂ

Cuvinte cheie: *migrație, cultură economică, migrația de muncă a femeilor, stereotipuri, proverbe, schimbare de cod, bilingvism, multilingvism, re-migrație*

Prezentul volum se întemeiază pe o cercetare pe bază de interviuri, realizată în perioada 2011–2012 cu sprijinul Academiei Maghiare de Științe (fiind completată ulterior – în perioada 2013–2015 – cu două alte anchete suplimentare), pe tema schimbului cultural care însoțește procesele migrației transnaționale. Subiectul principal al analizei constituie următoarea întrebare: Cum se schimbă viziunea economică, cultura și etica muncii, respectiv sistemul general de valori al migranților din Transilvania, ca efect al experiențelor de muncă și al timpului petrecut în străinătate? Ce duc-aduc transilvănenii acasă din Occident? Cum se poate defini „caracterul occidental” și „caracterul transilvănean” oglinzând unul pe celălalt, într-o relație interdependentă? Cum se influențează reciproc aceste caracteristici, cum se combină valorile culturale occidentale cu cele transilvănene?

Materialul empiric conține în total 31 de discuții (interviuri semi-structurate) cu o durată medie de 60 de minute, cu persoane – de etnie română și maghiară din Transilvania – care dețin experiențe de acest gen: se numără dintre ei persoane care lucrează de mai mult timp în străinătate dar revin regulat în țară; alții au lucrat în străinătate, însă (deocamdată) sunt reveniți în țară, acum muncesc și trăiesc aici; eventual au șezut un timp mai îndelungat (mai mulți ani sau chiar decenii) în Occident, însă s-au decis pentru întoarcere. Cei 31 de intervieuați au lucrat/trăit în perioada amintită în 17 țări, dintre care 7 persoane chiar în mai multe țări.

Cartea este concepută într-o abordare interdisciplinară și se structurează în 10 capitole.

După părțile introductive privind prezentarea temei, ale considerațiilor teoretice și a metodologiei cercetării, capitolul **Cauze, scopuri și modalități ale (e) migrației** se ocupă de particularitățile procesului de migrație al zilelor noastre. În concordanță cu alte studii recente legate de această temă (Bodó 2009, 2011), rezultatele noastre confirmă că fenomenele de migrație ale anilor 2000 manifestă alte trăsături decât cele ale perioadei imediat următoare schimbării de sistem, sau cele ale anilor '90. Deosebirea cea mai importantă constă în faptul că migrația din Transilvania/România a devenit un fenomen firesc, dovedind din ce în ce mai accentuat un caracter transnațional (Bodó 2011). Se definește fiind o particularitate

nouă că migrația în ziua de astăzi este mai degrabă nestructurată și neîncheiată, putând fi însoțită de diferite identități/atașamente culturale, și în consecință, din punctul de vedere al cauzelor și efectelor este mai complexă, mai variată și mai diferențiată decât migrația perioadelor anterioare. Plecând de la aceste note definitorii, analiza fenomenelor de migrație impune inevitabil o abordare interdisciplinară, în care perspectiva economică se va completa cu alte aspecte (culturale, simbolice, lingvistice, comportamentale), și care va cuprinde între altele și cercetarea diferențiată a fenomenelor (re)întoarcerii și în același timp reevaluarea stereotipurilor legate de migrația sens Vest, moștenite din secolul 20.

După schimbările din 1989 în regiunile postsocialiste – printre care și Transilvania – în discursul trecerii de la socialism la capitalism, stabilirea „normelor occidentale” (mai cu seamă în economie și în etica muncii), respectiv integrarea în „Europa civilizată” sunt marcate ca obiective principale. Aceste aspirații însă conturează un model abstract al Occidentului, bazat mai degrabă pe generalități și stereotipuri care capătă doar pe parcursul șederii acolo, prin experiențe trăite și reale, semnificații concrete, modificând în acest fel mai mult sau mai puțin atât imaginea Occidentului cât și imaginea despre sine. Cu această tematică se ocupă partea intitulată **Cultura muncii acasă și în străinătate. Fața (mai însorită) a condiției est-europene**. Rezultatele noastre arată că viziunea ardelenilor asupra Occidentului – datorită de altfel și trăirii simultane ale diferitelor atașamente/identități culturale pe parcursul perioadei de migrație – este una preponderent pozitivă, însă nu este lipsită de spirit critic. Decurgând de altfel și din distanța firească dintre „noi” și „ei” (familiar/propriu – străin) – în pofida valorilor indiscutabile ale Occidentului, a eficacității economice și funcționale caracteristice sistemelor occidentale – din interviuri se conturează și fața mai prietenoasă a părții de est a Europei. Aceasta se dezvăluie tocmai contracarând spiritul occidental al concurenței, predominanța valorilor materiale, societatea atomizată, precum și timpul supraorganizat – cunoscute și trăite acolo. Cu toate că aceste note fac parte și din viața noastră cotidiană, adică resimțim din ce în ce mai pregnant și în societatea românească, în opinia persoanele interviewate totuși la noi acestea se manifestă altfel.

Având în vedere procesul de feminizare a migrației la începutul secolului 21. (Statisticile internaționale arată că jumătatea migranților sunt deja femei) capitolul **Femei din Transilvania în străinătate** tratează tematica migrației de muncă a femeilor în Occident. Plecând de la faptul că ele se ocupă de muncă preponderent domestică (ex. curățenie) și preia sarcini de îngrijire (sunt îngrijitoare de vârstnici) capitolul se concentrează asupra particularităților acestor activități și asupra schimbului cultural legat de acestea. Muncile domestice din străinătate sunt prezentate cu ajutorul conceptul de înlănțuire internațională a activităților de îngrijire (*global care chains* – Hochschild 2000, Parrenas 2001). Această înlănțuire pe de o parte evidențiază și reproduce un șir de inegalități sociale, iar pe de altă parte – cum sugerează metafora de lanț – este vorba de o solicitare emoțională și morală dublă, mai cu seamă în cazul femeilor din mijlocul lanțului. Un alt fenomen specific legat de această tematică a muncii femeilor în străinătate se poa-

te surprinde ca fiind un fel de export al „Transilvaniei” în emigrație. Este vorba de faptul că multe femei din Transilvania îngrijesc persoane în vârstă care au plecat definitiv cu decenii mai înainte din această regiune – maghiari, sași, șvabi, evrei – sau au fost duși ulterior din țară de către copii. Pentru acești bătrâni cultura transilvăneană este familiară, dar și pentru femeile în cauză prezintă un avantaj posibilitatea folosirii limbii materne acolo, deci în funcționarea acestui tip de în-lănțuire al activităților de îngrijire transnațională joacă un rol important însăși cultura transilvăneană. Cu toate acestea, particularitățile migrației de muncă a femeilor (caracterul răspândit a muncii de îngrijire de bătrâni, prelungirea vârstei medii a femeilor activi pe piața muncii, rețelele „feminine” între migranți-emigranți etc.) pun într-o perspectivă specifică – relevantă pentru *gender studies* – schimbările sociale majore ale începutului de mileniu.

Capitolul „**Cine cum sămânță...**” **Cultura economică în limbaj** cuprinde analiza rezultatelor cercetării dintr-o prismă sociolingvistică, tema fiind constituirea sistemelor sociale prin limbaj, respectiv codificarea comportamentelor (economice) normative în și prin limbă. Având în vedere faptul că majoritatea normelor sociale care definește și reglează conduita noastră cotidiană nu-și are originea în experiența individuală, ci provine din cunoașterea colectivă, rezultă că putem avea acces la ele în primul rând prin limbă. „Ceea ce este cuprins în limbă, reprezintă opinia comunității care o vorbește, în consecință limba reglementează comportamentul individului cum și oricare altă instituție socială” (Péntek 2004). În această interpretare socializarea în lumea limbii materne, ori în folosirea cu pricepere a mai multor limbi, semnifică un fundal personal de trăiri, o bogăție de referințe, care oferă totodată și un instructaj prin limbă privind deciziile noastre de fiecare zi. Expresivitatea limbii joacă un rol important și în dinamica de grup: schimbarea de cod sau de stil, modalitatea, intonația etc. pot semnala simpatie, autoidentificarea individului cu un oricare grup social, dar poate marca (chiar foarte evident) și distanțarea lui față de un grup sau altul. Capitolul prezintă trei modalități mai importante de exprimare: *schimbările de cod*, funcțiile lor în dinamica de grup; *modul ironic de exprimare*; *caracteristicile contextuale ale proverbelor*, zicalilor, și ale așa-ziselor învățăminte comune. Acestea deseori se și completează reciproc (de ex. schimbările de cod conțin de multe ori elemente ironice sau invers), expresivitatea și varietatea lor servind ca mărturie la dinamica extraordinară a folosirii limbii, ceea ce construiește realitatea socială prin limbă.

Capitolul **Multilingvismul în contextul migrației** analizează dintr-o perspectivă sociologică acele fenomene și comportamente lingvistice care se ivesc în procesul de migrație internațională. Abordarea sociologică ale acestor aspecte atrage atenția asupra unor tehnici de învățare, practici de folosire a limbilor sau atitudini lingvistice, care, din punctul de vedere al cercetărilor pedagogice sau legate de predarea-învățarea limbilor străine sunt probabil mai puțin relevante, însă aparținând totuși esenței multilingvismului aduc la iveală funcțiile sociale mai ascunse ale limbii. O funcție dintre acestea o putem surprinde în rolul limbi(lor) în așa-numita auto-poziționare a individului: Cine sunt eu, X. Y, în localitatea B., în țara A.? (Unde sunt?) Analiza sociologică și psihosocială a factorilor

lingvistici în contextul de migrație deschide o perspectivă de abordare mult mai largă a multilingvismului decât dacă le-am defini pe acestea fiind doar niște „instrumente”, condiții ale muncii în străinătate. Pe baza rezultatelor cercetării putem conchide că limba/limbile dețin(e) un șir de funcții de includere-excludere socială care sunt relevante în general în din punctul de vedere al comportamentului uman, și care joacă un rol esențial în definirea/redefinirea poziției individului într-un mediu economico-cultural străin.

Capitol **Spațiul de migrație. Deplasări și reîntoarceri – transformări în viziunea asupra lumii** prezintă schimbările sistemului de valori în urma perioadei petrecute în străinătate, având în vedere și perspectiva subiectivă a percepției emoționale a spațiilor (Tuan 1974). Din bilanțul de ansamblu al experiențelor de migrație în ultima instanță se conturează o ordine de valori post-materială care în mod immanent cuprinde și elemente legate de economie/gospodărire: Ce este munca, la ce se servesc banii, care este de fapt scopul activității, străduinței umane, cum să trăim, cum să gospodărim cu bunurile? O particularitate interesantă a acestei viziuni este că, din perspectiva est-europeană chiar experiența perioadei petrecute în spațiul cultural occidental în sine se înfățișează fiind o valoare, un plus în această privință. În oglinda experiențelor de migrație prioritățile sistemului de valori trec dincolo de goana după bunurile materiale, căutând împlinirea, autorealizarea și în alte domenii ale vieții: primesc poziții mai importante relațiile interumane, resursele și frumusețile naturii, precum și peisajele iconice ale identității transilvănene – de fapt trăirea vieții și în aceste dimensiuni non-materiale. Astfel, ajunge în planul doi economisirea, acumularea banilor, bunurilor, precum și consumul excesiv (risipa). Locul planificării raționale a viitorului este preluat deci de aceste valori, ceea ce se completează totodată cu o altfel de folosire și structurare a timpului, și cu libertatea de a călători (de acest mod de gândire se leagă într-un fel și caracterul neîncheiat al migrației). Un grup mai restrâns al intervievaților „se mai duce dincolo de granițe la lucru”, nu este exclus să rămână, nici să se întoarcă, majoritatea lor însă „n-ar vrea totuși să se mai deplaseze”, lăsând în umbră planurile concrete privind viitorul. În această incertitudine joacă un rol important și faptul că reîntoarcerea este deocamdată nepregătită: (re)poziționarea subiectului fiind incertă și ambivalentă.

Ultimul capitol, **Cei care revin și cei care vin – Transilvania (re)descoperită**, prezintă rezultatele unei anchete suplimentare desfășurate în perioada 2014–2015 cu scopul de a reliefa – cu ajutorul *schimbării perspectivei* – imaginea Transilvaniei din punctul de vedere al acelora, a căror direcție de migrație este opusă migrației în masă de sens vest. Întrebarea poate fi formulată în felul următor: cum este descris climatul economic și de afaceri transilvănean de către acele persoane care după un timp îndelungat (de exemplu ca membri ai generației al doilea sau al treilea) se (re)stabilesc în Transilvania, eventual împreună cu membrii de familie, născuți și crescuți în Occident?

Materialul empiric conține patru studii de caz: trei familii stabilite în Transilvania, în care o persoană din cuplu (soțul sau soția) s-a născut în Occident sau s-a crescut acolo, respectiv cazul unui om de afaceri (membru al unei familii plecate

din Transilvania cu două generații mai înainte). Capitolul analizează motivele cu privire la decizia (re)stabilirii în Transilvania, experiențele acumulate aici, precum și imaginea asupra Transilvaniei – construită din aceste elemente.

Rezultatele arată că în cazurile studiate stabilirea, respectiv restabilirea în Transilvania au fost decizii bine pregătite, totodată factorii care au jucat rol important în acestea, sunt diferite de motivele bine cunoscute ale migrației zilelor noastre spre Vest. Dintre acestea putem indica: fenomenul de (re)descoperire a Transilvaniei, o orientarea postmaterială de valori (care în linii mari este similară celei prezentate în capitolul precedent), precum și planuri profesionale și de viitor în care semnificația termenului de muncă este mai largă decât o simplă posibilitate de a câștiga bine. Acest ultim lucru înseamnă totodată și faptul că cei care (re)vin și/sau se stabilesc în Transilvania sunt mai degrabă întreprinzători, sau așa-zisi „self-employeds”, deci rareori intră în piața națională a forței de muncă. În pofida faptului că din punctul lor de vedere Transilvania este o regiune interesantă, chiar excitantă, demnă de a fi (re)descoperită, mediul economic și de afaceri este mai puțin atractiv. Putem afirma că pentru ei cadrul economico-social occidental este de fapt familial, și în consecință și imaginea lor în ansamblu asupra Transilvaniei este mai nuanțată și mai diferențiată decât aceleora care, după o scurtă sau mai lungă perioadă de muncă și ședere în Occident s-au întors acasă. Având în vedere modelele lor culturale și de socializare occidentale, cei (re)stabiliți se integrează doar în mod parțial în „țesutul” societății transilvănene, menținând legăturile și cu rețelele diasporei transnaționale și prin urmare la ei noțiunea de „acasă” prezintă conotații specifice.

Principalele concluzii ale cercetării sunt rezumate în partea de încheiere: **Economie și cultură: (bună) vecinătate. Considerațiuni finale.** Concluzia fundamentală o putem formula în felul următor: dimensiunea culturală a economiei nu poate fi omisă în nicio societate, fie vorba de orientare într-una străină, fie vorba despre dezvoltare a societății/regiunilor de acasă. Modul de gândire, valorile, atitudinile, planurile de viață ale oamenilor sunt decisive din punctul de vedere a funcționării cu succes al unui sistem economic sau altul. Planurile de viață presupun nu numai interese ci și motivări personale, motivări care – fiind ele împletiri de valori, credințe, atașamente, scopuri etc. – reprezintă și o concepție, o viziune asupra viitorului, ceea ce are teme culturale (Marga 2009). În oricare societate dezvoltarea este performanța spiritului și muncii umane, iar integrarea socială se desfășoară prin cultură: forme de viață care sunt în aceeași timp și forme de gospodărire.

Fapt este că așa cum valorile Occidentului ne arată un tablou diferențiat, în așa fel este diferențiată din acest punct de vedere și Europa de Est. Oriunde pe glob putem întâlni valori universale umane, realizări individuale sau colective legate de muncă cinstită, de viață comunitară, care pot servi surse ale imaginii de sine fi-rești, adecvate a comunității respective. Viziune unidimensională care idealizează ori stigmatizează anumite regiuni, societăți întregi este săracă în argumente te-meinice. Cu volumul de față – prin exemplul Transilvaniei multietnice, multicolor-

re, cu multe straturi istorice, culturale și lingvistice – am formulat și critica acestei perspective unilaterale.

Activitatea economică în orice epocă se bazează în primul rând pe factorul uman. Dezvoltarea are desigur condiții naturale, financiare, tehnice, forța motrică determinantă însă rămâne creativitatea și inovația umană. Considerăm că subiecțiile migrației – cu toate că schimbul cultural poate importa și multe obiceiuri străine – au cuvânt de adăugat la vechile/noile probleme economice și sociale ale Transilvaniei.